

EUGENIUSZ ROMER
(1871—1954)

Nazwisko zmarłego w dniu 28 stycznia 1954 r. E. Romera było przez długie lata niemal symbolem polskiej geografii — symbolem o światowym znaczeniu i rozgłosie. Zawdzięcza je zmarły Profesor niezwykłemu dorobkowi naukowemu obejmującemu w ciągu około 60 lat blisko 500 pozycji ze wszystkich dziedzin geografii oraz wyjątkowemu bogactwu myśli, jakie daje się śledzić w każdej z jego prac naukowych. W swych publikacjach wybiegał on też wielokrotnie poza ramy geografii, szereg z nich zajmuje się sprawami gospodarczymi i społecznymi, a także organizacją nauki — zawsze w serdecznej trosce o dobro państwa i społeczeństwa.

Urodzony we Lwowie odbywał Romer swe studia uniwersyteckie w Krakowie (od r. 1889), następnie udał się do Niemiec do Halle, gdzie duży wpływ wywarły na niego wykłady Kirchhoffa, a zakończył je w r. 1893 we Lwowie. Swą wiedzę geograficzną wzbogacił w szkole A. Pencka w Wiedniu, dalej u Richthofena i Bezolda w Berlinie, a liczne kontakty naukowe i podróże rozwinęły jego wyjątkowo szeroki horyzont myślowy. Od roku 1899 działa we Lwowie jako profe-

sor Akademii Handlowej oraz jako docent uniwersytetu, w dziewięć lat później zostaje profesorem nadzwyczajnym na tymże uniwersytecie, a w r. 1911 obejmuje katedrę geografii, na której działa blisko ćwierć wieku.

Stworzył tu R o m e r całą szkołę geograficzną — szkołę niezwykle wszechstronną, obejmującą zarówno geografie fizyczną, jak i gospodarczą, a przede wszystkim dział, któremu zawdzięcza swą sławę światową — kartografię. Kartografią zajął się już w ostatnich latach ubiegłego stulecia, a stworzenie w r. 1908 Małego Atlasu Geograficznego postawiło polską kartografię syntetyczną i szkolną w jednym z przodujących miejsc na świecie; osobiste dzieło R o m e r a w tej dziedzinie to kilkadziesiąt atlasów i blisko 150 rozmaitych map od ściennych do podręcznych.

Początkowe prace Romera dotyczą zagadnień klimatycznych oraz hydrologii, dopiero w kilka lat później zainteresowania jego przenoszą się na geomorfologię. W tej dziedzinie pracował R o m e r aż do ostatnich lat przed śmiercią, wzbogacając naukę polską szeregiem prac nie bez znaczenia i dla geologii dynamicznej. Z uwagi na szczupłość niniejszego artykułu pozwolę sobie poniżej zwrócić uwagę na ważniejsze z nich ¹. Już pierwsza jego praca z tego zakresu z r. 1897 poświęcona zjawisku asymetrii dolin omawia wszechstronnie to ciekawe zagadnienie. R o m e r pierwszy w światowej literaturze naukowej stwierdza, że wpływ rotacji ziemskiej (tzw. teoria B a e r a — B a b i n e t a) nie wywiera tu decydującego, jak do tej pory podawano, wpływu, ale poważne znaczenie mają czynniki morfologiczne oraz tektoniczne.

Następna jego praca — *Wpływ klimatu na formy powierzchni ziemi* — podejmuje kapitalny temat będący zwłaszcza dziś jednym z osiowych zagadnień geomorfologii. Już w ostatnich latach XIX w. R o m e r formułuje szereg twierdzeń, do których współczesna geomorfologia doszła po półwiekowej intensywnej działalności, stąd ta jego mniej może znana praca jest w pewnym sensie pionierską. Stwierdza on, że klimat odznaczający się nawet w geologicznej mierze czasu znaczną stałością wpływa jednak bardzo szybko na przeobrażenie form powierzchni Ziemi oraz że istnieje ścisły związek głównych dziedzin morfologicznych z klimatycznymi. W świetle wyników tej pracy można R o m e r a uważać niewątpliwie za prekursora dzisiejszej „klimatycznej” geomorfologii; nie znając jeszcze wyników badań D a v i s a opublikowanych w tym samym (1899) roku wprowadza R o m e r niezależnie od tego wielkiego badacza termin „cyklu przeobrażeń krajobrazu” — termin tak silnie związany z nazwiskiem D a v i s a, a przecież w tym samym czasie sformułowany przez polskiego uczonego.

Większa rozprawa *Epoka lodowa na Świdowcu* znaczy nam wyraźne przejście R o m e r a do zagadnień glaciologicznych i studiów nad rolą morfologiczną lodowców. Jednym z zasadniczych w nauce wyników tej pracy jest stwierdzenie, znów po raz pierwszy w literaturze, znaczenia przewiewania śniegu na przeciwległe zbocza, a tym samym wpływu jego na różną wysokość granicy śniegu na zboczach dowietrznych i odwietrznych. W szerszej formie zagadnienie to, powołując się na R o m e r a,

¹ Pełne zestawienie bibliografii prac Romera daje F. Uhorczak w t. XXVI, z. 1—2 „Czasopisma Geograficznego“.

rozwinął później Enquist (1916) w swojej teorii przesuwania się ośrodków zlodowacenia w Skandynawii i tłumacząc je właśnie przewiezaniem mas śniegowych z zachodu na wschód.

Studia nad zlodowaceniem Świdowca skierowały uwagę Romera na ciekawie wykształcone („miniaturowość” rzeźby lodowcowej), a stosunkowo słabo wówczas znane (Partsch) zlodowacenie Tatr. W celu zdobycia odpowiedniego materiału porównawczego kieruje się Romer w Alpy, które po pracach Pencka i Brücknera oraz Davisa stanowiły klasyczny teren dla studiów tego typu. Badania nad rolą morfologiczną lodowców w Alpach prowadzą go do odrzucenia teorii przegłębienia lodowcowego, a to na skutek stwierdzonego braku zgodności między wielkością lodowców a głębokością den dolinnych oraz między spadkiem a przegłębieniem — znów jednego z poważnych osiągnięć nowoczesnej morfologii glacialnej. Stwierdza również, że rozwój krajobrazu w dorzeczu górnego Rodanu dokonał się w czterech cyklach erozyjnych, a zachowanie fragmentów tego rozwoju w postaci załomów spadku (listw) umożliwiło zachowawcze, a nie erozyjne działanie lodu. Studia alpejskie doprowadziły także Romera do dalszego, zresztą nie potwierdzonego później, wyniku, a mianowicie, że epoki lodowe w poszczególnych obszarach (a więc i masywach górskich) jako ściśle związane z ruchami tektonicznymi (wypiętrzeniami) są zjawiskami lokalnymi, wobec czego paralelizacja ich jest w zasadzie niemożliwa.

W roku 1911 rozpoczyna Romer swe studia morfologiczne w Tatrach i kontynuuje je (z przerwami) przez kilkanaście lat, aby je ostatecznie opublikować w r. 1929 w głównym dziele swego życia *Tatrzańska epoka lodowa*. Główne wyniki, do jakich doszedł Romer w tej pracy, streszczają się w następujących punktach:

1) Zlodowacenie Tatr odbyło się w czterech okresach lodowych podzielonych trzema okresami międzylodowcowymi.

2) Zlodowacenie najstarsze (tzw. H+1) sięgnęło daleko na przedpole (morena w Szaflarach), dwa następne wyszły tylko nieznacznie poza obręb Tatr, ostatecznie ograniczyło się do ich wnętrza.

3) Granica wiecznego śniegu w czasie ostatecznego zlodowacenia obniżała się (zgodnie z dzisiejszymi warunkami klimatycznymi) od E ku W; wpływ przewiewania daje się zauważyć zwłaszcza w depresji (dyluwialnej) granicy wiecznego śniegu w dorzeczu Bystrej jak i niedorozwoju lodowców doliny Cichej na skutek przemieszczania mas śnieżnych ze stoków południowych na północne.

4) Zlodowacenie południowych stoków Tatr miało przebieg analogiczny jak na północy, choć różnica w wykształceniu morfologicznym utworów obu stoków jest bardzo poważna, a to na skutek innego wykształcenia przedpola.

5) Przeobrażenie rzeźby Tatr było na skutek działalności zlodowaceń bardzo znaczne, głównie na skutek zdercia i wyniesienia poza obręb masywu silnie zwietrzałej pokrywy kwarcytów permskich.

6) Tatry podlegały w czasie dyluwium ruchom zarówno podłużnym do swej osi, jak i poprzecznym, przy czym rozmiar pierwszych wzrasta wyraźnie w głąb gór, a drugie zaznaczają się strefowo (Hurkotne, Zuberrec, depresja Zakopanego).

Wyniki badań geomorfologicznych Romera w Tatrach stanowią trwałą pozycję nauki polskiej mimo ich nie we wszystkich punktach zgodności z wynikami późniejszych badań. Gruntowne opanowanie problematyki naukowej, świetna znajomość tego trudnego terenu i olśniewające bogactwo myśli, które napotyka czytelnik tego wielkiego dzieła, stwarzają atmosferę zupełnie wyjątkową. Dzieło tej miary mógł napisać tylko uczony odpowiedniej klasy, który poznał dogłębnie i ukochał te jedyne w swoim rodzaju góry.

Tatrzańska epoka lodowa stanowi właściwie ostatnie dzieło badawcze Romera na polu geomorfologii, po którym następuje długi okres milczenia w tej dziedzinie. Inny już zupełnie charakter mają ogłoszone w ostatnim okresie życia dwa ciekawe eseje geograficzne pt. *Lekcja geomorfologii...* oraz *Mapa jako dokument dziejów rzeźby powierzchni ziemi...*, będące spojrzeniem doświadczonego badacza na historię krajobrazu, wskazującego na nowe drogi dla rozwiązania problemów, jakie badanie jego nasuwa.

Osobną dziedzinę stanowią podróże Romera, niestety poza pewnymi przyczynkami do znajomości gór Sichota-Alin oraz Alaski nie uzyskane w pełni, z wielką szkodą dla nauki polskiej, gdyż uczonych o tym zasięgu znajomości świata i o olbrzymich możliwościach porównawczo-syntetycznych mieliśmy doprawdy niewiele.

Wspomnieć wreszcie należy o ważnych pracach bibliograficznych Romera, który jest autorem ośmiu kolejnych opracowań bibliograficznych dotyczących fizjografii ziem polskich (m. in. i geologii) z okresu 15 lat, a mianowicie z lat 1891—1905 — pierwszej właściwie bibliografii fizjografii ziem polskich pt. *Spis prac odnoszących się do fizjografii ziem polskich* publikowanych w „Kosmosie” w latach 1897—1906; późniejsze redagowanie *Spisu* oddał Romer w ręce swego ucznia Pokornego. O ogromie tej pracy świadczą choćby tylko suche cyfry: bibliografia opracowana przez Romera obejmuje ogółem 11500 tytułów, z czego niemal 3300 to pozycje geologiczne.

Oto krótka sylwetka uczonego, jego pracy i dorobku w dziedzinie geomorfologii, nauki tak bliskiej geologii, sylwetka z natury rzeczy nie oddająca ani w drobnej części ogromu pracy i dorobku Romera w nauce. Jeżeli kiedyś charakteryzując w dwudziestą piątą rocznicę jego śmierci innego naszego wielkiego geografę W. Nałkowskiego napisał S. Lencewicz: „Nałkowski był z takich, co raz na sto lat się rodzą”, to o ileż łatwiej zastosować można taką charakterystykę do Romera.

Ważniejsze prace E. Romera w zakresie geomorfologii

1897. Studya nad asymetrią dolin, *Sprawozd. c. k. wyższej szkoły realnej za r. 1897*, Lwów, str. 1—45.
Wpływ klimatu na formy powierzchni ziemi, *Kosmos XXIV*, str. 243—271.
Epoka lodowa na Świdowcu, *Rozpr. Ak. Umiej. Wydz. Mat. Przyr. A. XLVI*, str. 11—81.
Sprawozdanie z wycieczek do wydm niżowych z poglądem na ich powstanie, *Kosmos XXXI*, str. 334—362.
Kilka przyczynków do historii doliny Dniestru, *Kosmos XXXI*, str. 363—386.

1907. Einige Bemerkungen über fossile Dünen, *Verh. d. k. k. Geol. Reichsanstalt*, str. 48—55.
Zur Geschichte des Dniestrthales, *Mitt. d. k. k. Geogr. Ges. Wien* 1907, str. 275—292.
Kilka spostrzeżeń i wniosków nad utworami lodowcowymi między Przemyślem a Dobromilem, *Kosmos* XXXII, str. 432—440.
L'instabilité du Plateau suisse dans les temps postglaciaires, *C. R. des Séances de l'Acad. d. Sc. Paris* CXLIX, str. 241—244.
Kilka uwag o genezie krajobrazu lodowcowego, *Kosmos* XXXIX, str. 239—262.
Das Vorherrschen der Talfragmente in der Morphologie der Gebirgsrücken, *C. R. des Trav. du 9 Congr. Int. d. Géogr.* Genève 1908, T. II. str. 119—124.
Mouvements épeirogéniques dans le haut bassin du Rhône et évolution du paysage glaciaire, *Bull. Soc. Vaudoise* XLVII, str. 65—192.
1912. Sprawozdanie z badań geograficznych wykonanych w dziedzinie gór Sichota-Alin, Bericht über geogr. Arbeiten im Gebiete des Sichota-Alin Gebirges, *Bull. Ac. Sc. Math. Nat. A.*, str. 117—128.
Przyczynek do topografii i geografii Sichota-Alinu. *Rozpr. Ak. Um. Wydz. mat. przyr.* T. LII, A., str. 45—88 z mapą.
O potężde wód i lodowców w Tatrach, *Wierchy* II, str. 166—183.
1924. Quelques idées sur le phénomène du surcreusement dans les Mts Tatry, *Recueil de Travaux off. à M. J. Cvijić*, Belgrade, str. 241—252.
1928. Tatrzańska epoka lodowa, *Spraw. P. Ak. Um.* XXXIII, str. 17, Kraków.
1929. Najstarszy okres lodowy w Tatrach, *Pam. II. Zj. Słow. Geogr. i Etnogr.* t. I., str. 343—344, Kraków.
A few contributions to the Physiography of Glacier Bay, Alaska (Kilka przyczynków do fizjografii Glacier Bay na Alasce). *Przeegl. Geogr.* IX, str. 253—270.
Tatrzańska epoka lodowa, *Prace Geogr. wyd. przez E. Romera*. Z. XI, Lwów, str. 1—186.
1948. Lekcja geomorfologii na tle krajobrazu Rabki, *Czasop. Geogr.* t. XVIII, (1947) z. 1—4, str. 3—75, Wrocław.
1952. Mapa jako dokument dziejów rzeźby powierzchni Polski, *Czas. Geogr.* t. XXI—XXII (1950—1951), Wrocław, str. 5—57.

Józef Szaflarski

RÉSUMÉ

Né à Lwów en 1871 E. R o m e r avait poursuivi ses études à l'Université des Jagellons à Cracovie dès 1889, pour se rendre ensuite à d'autres centres scientifiques, et sa grande science géographique s'était formée sous l'influence des professeurs Kirchhoff à Hallé, Penck à Vienne, Richthofen et Bezold à Berlin.

De nombreux contacts scientifiques ainsi que des voyages contribuèrent beaucoup au développement remarquable de son horizon scientifique.

Établi à Lwów dès 1899 il y faisait des cours à l'École de Hautes Études Commerciales et à l'Université. Nommé directeur de la chaire de

géographie de l'Université à Lwów en 1911 E. R o m e r y avait exercé ses fonctions durant 25 années. Il a crée toute une école scientifique, école d'une universalité extraordinaire, comprenant non seulement la géographie physique mais aussi la géographie économique et surtout la cartographie. Cette dernière science à laquelle R o m e r avait concentré toute son attention déjà à la fin du siècle passé, lui a gagné une renommée mondiale; la cartographie synthétique et scolaire polonaise doit sa place prédominante dans le monde scientifique à l'édition en 1908 du „*Petit Atlas Géographique*”.

Les études de R o m e r concernent d'abord les problèmes de la climatologie et de l'hydrologie, ensuite il dirige son intérêt vers la géomorphologie, dont il s'était occupé jusqu'à sa mort, publiant de nombreux travaux non sans importance pour la géologie dynamique.

Dès 1911 prennent leur commencement les études morphologiques de R o m e r dans les montagnes de Tatra, il les a continuées durant plusieurs années pour publier en 1929 l'oeuvre capitale de sa vie: „*Epoque glaciale de la Tatra*”.

Une connaissance parfaite de la problématique et du terrain, si difficile, jointe à la richesse éblouissante de l'intellect de l'éminent auteur prête à cette oeuvre une valeur tout à fait particulière.

Les résultats scientifiques des voyages, si nombreux, de R o m e r ne furent, hélas, présentés dans ses publications, outre quelques contributions à la connaissance des montagnes Sichota-Alin et de la péninsule Alaska.

On doit enfin mentionner les importants travaux bibliographiques de R o m e r. Il fut l'auteur de huit succesives rédactions bibliographiques pour les années 1891 — 1905, publiées sous titre de la *Liste des travaux concernant la physiographie des terrains polonais* (*Kosmos*, 1897 — 1906).